KAAN NASIONAL RI

XXII: -
283

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Item Id : 0910 223669

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.

Tanggal : 5 Maret 2012
No. Induk : 19830/PN-MUSEUM/'12
BIB - ID : 10717060
Beli / Hadiah : Ex. Museum

XXII, 283

Eenige Aanteekeningen

BETREFFENDE

NEÊRLANDS INDIE,

OMTRENT ZIJNE GESCHIEDENIS EN PLAATSBESCHRIJVING;

IN VERBAND MET D'ALGEMEENE HISTORIE.

I.

(GESCHIEDENIS).

Tot eigene oefening voor Onderwijzers.

ASSEN,
VAN GORCUM EN COMP.

1860.

PRIJS 20 CENT.
Uitgegeven ten voordeele van 't Fonds voor Weduwen en Weezen van d'openbare Onderwijzers in Drenthe.

BAT. GENOOTSCHAP VAN

Neêrlands Indië is een aanzienlijk deel van den staat, eene rijke erfenis van vroegere
eyen. Om van't beheer en de verdediging niet te spreken, de vaart en handel op die bezit-
ngen, d'in- en uitvoeren, geven aan veelen brood, aan niet weinigen welvaart. Dit is't niet
Neen: 't getal der ingezetenen van ons land, dien d'Oost belang inboezemt, als't verblijf
n bloedverwanten en nabestaanden, van vrienden en bekenden, is overgroot; 't is steeds
ssende. Met regt verlangt daarom't Programma van Examen, vastgesteld bij't Kon. besluit
n 3 April 1858, van den onderwijzer in de volksschool eene bekendheid met Nederland en
ne bezittingen buiten Europa, die meer tot in bijzonderheden afdaalt. Stoffelijk en
elijk is dit eene nationale behoefte.

Er bestaat voor't oogenblik één bezwaar: 't gemis eener handleiding voor den onderwijzer.
orat in onzen tijd, is er veel over d'Oost geschreven: een overzigt, berekend voor dit
, ontbreekt, zooveel mij bekend is, bij al dien overvloed. Nog altijd staan, ook in de
kbaarste der vele Vaderlandsche Historien, d'oorlogen der oude republiek te veel op den
grond; de verzuchtingen over hare veeten en staatspartijen nemen veel plaats weg;
afof, onder't grondwettig koninklijk gezag van Oranje, d'oude strijd tusschen de stad-
ders- en antistadhoudersgezinden nog altijd voortduurde. Van den handel en't bedrijf
t Nederlandsche volk, zijne ondernemingen en veroveringen, geheel zijn leven en zijn,
dt zelden melding gemaakt; veel minder een aanschouwelijk overzigt gegeven.

eze aanteekeningen zijn ten gebruike der kweekelingen, hier bij de normaallessen, bijeen
rgt, om voorloopig in't gemis van zulk eene handleiding te voorzien. 't Aangeteekende is
jne betrekking tot dalgemeene geschiedenis genomen, omdat volkshistorie, zonder verband
amenhang met den loop der wereldgebeurtenissen, niet onderwijst maar misleidt.

Aanhalingen dienen meest — b.v. van stukjes uit de Volksletterkunde — om deze bij
lezer aan te bevelen. Ook op de Geuzen van VAN HAREN, door BILDERDIJK, zoeken
aandacht te vestigen. Door deze omwerking zijn de Geuzen nog geen wezenlijk meesterstuk
rden, of is de taal boven alle gegronde bekaping verheven. Maar 't gedicht ademt, gelijk
ander, ongekunstelde vaderlandsliefde, warm en zonder overdrijving. — De Geuzen bevatten
enboven een zoo grooten rijkdom van schetsen en beelden uit onze geschiedenis, van meest-
en van beroemde plaatsen en trekken uit oude en nieuwe dichters, dat er misschien voor jonge
schen, dien't om algemeene geestbeschaving, in verband met eigen land en volk, te doen is,
dichter in onze taal wordt gevonden, wiens werk zooveer eene opzettelijke beoefening
tient. Van d'aanteekeningen, door BILDERDIJK er bijgevoegd en met [] geteekend, kan
zoo gunstig gelúgenis gegeven worden. Ze zijn vol wreevel en eenzijdigheid, deze aan-
eningen, gelijk alles, wat B. over onze geschiedenis heeft geschreven.

Is meermalen hoogst nuttig, ook de voornamen van de mannen, die vermeld worden, te
nen; de ligging der steden juist te kunnen aanwijzen, zooveel als't jaartal, zelfs van
gewigtige gebeurtenissen: maar men moet zich van zoo iets geen slaaf maken, of er
ogelijk door worden. In een doorloopend verhaal, dat men mondelijk doet, behoeft men
alles niet, als eene van buiten geleerde les, angstvallig op te nemen. De kleine letter
schen de grootere, ook de (), dienen tot wenken op dit punt.

Geen geheel met kleine letter is gedrukt, is dan eens als bijvoegsel, dan eens als na-
re inlichting voor den begeevenden te nemen.

INHOUD.

I. *Kolonien of volkplantingen* . . . . . bladz. 5.

II. *d'Ontdekking van Amerika* . . . . . " 7.

III. *d'Ontdekkingen in Afrika en Azie* . . . . . " 8.

IV. *Togten der Nederlanders om de Noord* . . . . . " 10.

V. *Eerste regtstreeksche reizen* . . . . . " 12.

VI. *d'Oost Indische Compagnie* . . . . . " 13.

VII. *De Gouverneurs-Generaal* . . . . . " 14.

VIII. *De latere toestand der Oost Indische Compagnie en d'overgang harer bezittingen aan den staat* . . . . . " 16.

NEÊRLANDS INDIE.

I.

KOLONIEN, OF VOLKPLANTINGEN.

—

Even als tegenwoordig, wordt er, reeds in d'eerste eeuwen der geschiedenis, van kolonien (*) gesproken. Hoewel alle gemeenschappelijke verhuizingen, van een grooter of kleiner getal menschen uit een beschaafd land naar andere, meestal, woeste streken, en de vestigingen zelven, kolonien worden genoemd, zijn alle kolonien niet ten gevolge derzelfde aanleiding uitgezonden; zijn ze niet alle van denzelfden aard; zonder dat men evenwel eene scherpe afbakening tusschen de verschillende soorten moet maken.

De Phoeniciers hadden, reeds in de vroegste tijden, talrijke volkplantingen op Sicilie, op de kusten van Noordafrika, in Spanje en elders (**). In't begin, zoo't schijnt, waren't havens, sterkten en steden, ververschingsplaatsen en vaste punten, om handel te drijven met d'omwonende stammen; *handelkolonien*, of, nog meer bepaald, *factorijen* en *kantoren*. Verovering en bezit van land schijnt het eerste doel niet te zijn geweest. Eerst later, zelfstandig geworden, traden vele volkplantingen zelven — b.v. Carthago — veroverend op.

De Grieksche volkplantingen, daarentegen, hadden meestal haar oorsprong te danken òf aan overbevolking, òf aan binnenlandsche staatsberoerten. In't eerste geval, werden ze door de steden, grootendeels even zoo vele *staten*, van staatswege toegerust en uitgezonden; en tusschen de moederstad, metropolis, en hare dochters bleef eene naauwe betrekking bestaan. In't andere geval, bij

(*) *Colonus*, = bouwer = boer = landbouwer; *Colonia*, = volkplanting = uitzending van landbouwers, zijn Latijnsche woorden, die in alle nieuwe talen zijn overgegaan.

(**) Nassau, *Oudaardrijks-kunde*, derde druk, blz. 212, env.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

staatsberoerten, verliet d'onderdrukte partij hare stad, zonder geholpen te worden, en zocht, op eigen voet en ban, elders een nieuw vaderland. Vele dezer volkplantingen werden voornamelijk *handelstaten*; eenige *landbouwvolkplantingen*.

Zijn, in d'oude geschiedenis van Griekenland, staatsberoerten d'aanleiding geweest tot het stichten van vele volkplantingen: in de nieuwe algemeene geschiedenis, hebben kerktwisten daartoe veel aanleiding gegeven. Hunne eerste Europesche bevolking hebben de Vereenigde Staten van Noordamerika, grootendeels, aan diergelijke verschillen te danken.

Natuurlijk trokken uitgewekenen om hun geloof niet altijd naar woeste en onontgonnen streken. Zoo vestigden vele Nederlanders, bij de komst van ALVA gevlugt, eene Nederlandsche volkplanting te Hanau, waar ze, bij d'oude, eene nieuwe stad bouwden. Frederikstad, aan de Eider, werd in 1621, ten behoeve van uitgewekene Nederlandsche Remonstranten, gesticht. De voornaamste man bij dit werk was WILLEM VAN DEN HOVE, een rijk Amsterdamsch koopman, en Remonstrantsch, die zich in 1619 genoodzaakt had gezien, zijne heerlijkheid Wedde en Westerwolde, onder den drang der kerkelijke staatsgeschillen, aan de stad Groningen te verkoopen; voor ƒ 140,000. — Puriteinen (= Presbyterianen, nu gewoonlijk: Engelsche Hervormden, die niet tot de Episcopale staatskerk behooren) waren naar Nederland uitgeweken. Van hier vertrokken ze naar Noordamerika, waar ze, 1620, d'eerste Engelsche volkplanting stichtten in Massachusets (= Nieuw Engeland toen) naar eigene wetten en instellingen, maar tevens verklaarden, getrouwe onderdanen van JACOBUS I te blijven (*). In 1632 zette zich eene Roomsche volkplanting uit Engeland in Maryland neder (zoo genoemd naar HENRIETTE MARIA, de vrouw van KAREL I. — Pensilvanie (letterlijk: Penns-boschland) heeft zijn naam naar WILLEM PENN, die hier eene volkplanting voor zijne geloofsgenooten, quakers, vestigde, 1681, nadat hem de landstreek door KAREL II was afgestaan, in voldoening zijner vorderingen van't rijk.

Ook de *stad* Rome zond oudtijds, bij d'uitbreiding harer heerschappij, *'t Romeinsche Rijk*, volkplantingen uit. Zóóveel of zóóveel bunders, in't veroverde land, werden aan den kolonist afgestaan; en bij de wet de geheele vestiging en hare regten geregeld. 't Doel was tweeledig: de grenzen te dekken, en om onder d'overwonnen volken of stammen 't Romeinsch beginsel, zeden, taal en denkwijze, voort te planten.

De volkplantingen, na d'ontdekking van Amerika en van den zeeweg naar Indie aangeleid, hadden bijna uitsluitend 't verwerven van *goud* en *zilver* ten doel en der *kostbare voortbrengsels* van't

(*) BAIRD, *Kerkelijke geschiedenis van N. Amerika*, Amst. 1846, 1 d. bladz. 92 env.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Oosten. De Spaansche bezittingen in Amerika, in Mexico, Peru, werden in d'eerste plaats *bergwerk*kolonien; die der Portugezen waren in't begin factorijen en kantoren. Al spoedig werden d'inlandsche vorsten in d'Oost schatpligtig gemaakt, of, gaande weg, geheel onderworpen. Niet zelden bestond de schatting, in't leveren om niet van voortbrengsels des lands, of wel tegen een bepaalden prijs, onder minder of meerder drukkende voorwaarden. In Noordamerika, in Guyana, zijn geene mijnen, noch waren er, in't eerst, handelsartikels. Hier zijn de volkplantingen, van't begin af, landbouwend geweest: maar in Engelsch, Fransch, Noordamerika vestigden Zich d'Europeanen blijvend, en bouwden hun eigen grond; in de West, leide men groote hoeven, *plantagien*, aan, wier eigenaars veelal in Europa bleven. Door directeurs lieten ze gewoonlijk hunne plantagien, ook in onzen tijd, besturen; de koffie- en suikerverbouw werd met slaven gedreven.

Volkplantingen van staatswege, uithoofde van overbevolking uitgezonden, zooals bij de Gricken voorkomen, zijn in den nieuweren tijd bijna niet bekend. Op eigen kosten, naar eigene keus en gelegenheid, vertrekken thans, jaar op jaar, duizenden *landverhuizers* uit Europa naar andere werelddeelen.

Op de z. o. kust van Australie (Nieuwholland), in New-Sud-Wales (Botanybaai) stichtte Engeland, tegen't einde der vorige eeuw, eene *volkplanting van veroordeelde misdadigers;* d'eerste werden er in 1787 heen gebragt. Thans rijk en bloeijend, vol nijverheid en kracht, heeft deze kolonie de vlek van haar oorsprong doen vergeten. Er worden geene misdadigers meer heen gezonden. d'Eilanden van Diemensland (= Tasmania) en Norfolk (ten oosten van Nieuwholland) zijn daartoe thans bestemd.

—

II.

D'ONTDEKKING VAN AMERIKA.

—

Den 3 Aug. 1492 vertrok CHRISTOPHORUS COLUMBUS met drie schepen, met 90 koppen bemand, uit de haven van Palos, om door't westen in Indie te komen. Tien weken had zijne reis geduurd,

toen hij, in den vroegen morgen van den 12 Oct. 1492, op Guanahani, een der middelste van de Lucaïsche of Bahamaeilanden, = St. Salvador, = (Watlings), aan land trad, en, onder oprigting van't kruis, er plegtig bezit van nam voor FERDINAND en ISABELLA, die zijne uitrusting hadden bekostigd, en hem, met $\frac{1}{10}$ der voordeelen, tot erflijk onderkoning der te ontdekken landen benoemd.

Dit was't begin van de ontdekkingen in Amerika en van de betrekkingen van Europa met dat werelddeel, welke sedert, op den loop der wereldgeschiedenis, een voortdurenden invloed hebben gehad.

COLUMBUS zelf zette, op drie volgende reizen, 't begonnen werk voort, en stierf, 70 jaar oud, 1506. Op d'eerste reis ontdekte hij Guanahani, Cuba en St. Domingo, = Hayti, waar hij de vesting Navidad (lett. = kersdag = Christusgeboorte) bouwde. Tweede reis: verscheidene der Caraïben (Dominica, Guadeloupe, Maria Galante, enz.), Portorico en ook Jamaica; hij stichtte, op St. Domingo, d'eerste Europesche stad in de nieuwe wereld, Isabella. Op den derden togt: Trinidad, en kwam op't vaste land, bij de monden van d'Orinoco; op de vierde reis, liep hij langs de kust van de landengte van Panama, van kaap Gracias a Dios tot Porto Bello, maar zocht vergeefs een doortogt.

Na COLUMBUS, zijn de merkwaardigste ontdekkers en veroveraars in Amerika: (FERDINAND) CORTEZ, die in 1520 (1519—1528; hij gaat zich verantwoorden) Mexico ontdekte; later nog Californie; goudwassching en goudmijnen hier eerst sedert 1848 begonnen; door een officier, SUTTER. De tweede was (FRANS) PIZARRO, die Peru ontdekte, 1531, en Lima stichtte, (vermoord in 1541.)

—

III.

ONTDEKKINGEN IN AFRIKA EN AZIE.

—

d'Ontdekkingen der Portugezen begonnen 70, 80 jaar vroeger dan die van Spanje. Ze namen hare rigting niet westelijk, maar zuidelijk, vervolgens oostwaarts.

In 1415 veroverde koning JOHAN I Ceuta op de Mooren. Zijn tweede zoon, HENDRIK, om zijne dapperheid door den vader bij deze verovering tot ridder geslagen, en onder den naam van den zee-

vaarder, navigator, in de geschiedenis bekend, is de man, aan wiens pogingen en aanmoedigingen Portugal zijne ontdekkingen vooral te danken heeft.

Porto Santo werd in 1418, Madeira in 1419 ontdekt; de Canarische eilanden en d'Azoren, al vroeger bekend, niet lang daarna bezet. Nog voor't midden der vijftiende eeuw, kwamen de Portugezen tot kaap Verd.

In 1486 ontdekte BARTHOLOMEUS DIAZ de kaap de goede Hoop, onder de regering van JOHAN II, den groote. DIAZ noemde ze de stormkaap: de koning, die *der goede Hoop*, namelijk, op een zeeweg naar Indie.

Twaalf jaar, nadat de Kaap was ontdekt, 1498, verscheen VASCO DE GAMA met d'eerste Portugesche vloot voor Calicut. Calicut ligt op de kust van Malabar, nagenoeg op 12°. N. B.

(FRANCISCO) D'ALMEIDA en (ALPHONSUS) D'ALBUQUERQUE waren de stichters van Portugals magt in Azie. Goa werd, 1510, de zetel van zijne heerschappij, handel en factorijen. Dit oude Goa, dat eens 200,000 inwoners telde, is nu verlaten. Villa nova de Goa (= de nieuwe stad Goa = Pandschim), 12,000 inwoners, is thans nog de hoofdplaats van't Portugesche gebied op't schiereiland, tot omtrent 100, 130 vk. mijlen ingekrompen.

Bij d'algemeene verheffing van volkskracht en heldenmoed, bleef de dichter niet achter, die Portugals schoonste tijdperk moest verheerlijken. LOUIS CAMOËNS, omstreeks 1520 geboren, omstreeks 1580 gestorven, schreef een heldendicht, de Lusiade, waarin hij d'ondernemingen en heldendaden van zijn volk in Indie bezingt.

Uw roem, o Gama! was verloren,
Zoo CAMOËNS niet waar geweest. (*)

Ook Brazilie kwam, 1500, aan Portugal, door (PEDRO ALVAREZ) CABRAL ontdekt. — In 1624 veroverden de Nederlanders San Salvador en eenige sterkten (§), voor de West Indische Compagnie, die in 1621 was gesticht. (HENDRIK CORNZ.) LONCK, POST, graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU (d'Amerikaan), BANKERT, andere hebben zich hier beroemd

(*) VAN HAREN, *de Genzen*, door BILDERDIJK, voorzang. Lusitania is d'oude naam van Portugal: daar is *Lusiade* van gevormd, gelijk naar Ilium, (= Troye), 't Grieksche heldendicht, of epos, *Ilias* wordt genoemd. Zoo 't Fransche heldendicht van VOLTAIRE, naar HENRI (HENDRIK IV), *Henriade*. Later 't Hoogduitsche, de *Messiade*, van KLOPSTOCK, naar Messias. — 't Onderwerp van een heldendicht is één groote gebeurtenis, rijk in bijomstandigheden, of een groot man, rijk in daden, die, door de poëzie in *één* zamenhangend geheel voorgesteld, d'ontknooping in één feit of daad laten afloopen.

(§) LUZAC, *Hollands Rijkdom*, I d. bladz. 319.

*

gemaakt. Het tegenwoordig Fernambuck was toen Mauritsstad (*), nu Fernambuco = Pernambuco, in de provincie van gelijken naam. *Recif* en *Olinda* zijn deelen of wijken van de tegenwoordige stad. d'Oorlog (1657—1661) met Portugal werd niet met kracht gevoerd, en bij den vrede van 1661, eerst later bekrachtigd, Brazilie tegen vier milioenen crusaden (= 8 milioen gulden) aan Portugal gelaten. De schatten, die de Spaansche zilvervloot, een dertig jaren vroeger, der West Indische Compagnie had aangebragt, waren voorlang verdwenen; ze werd gerekend vijf milioen beneden nul te zijn. Van daar, zoo't schijnt, en om de veroveringen van d'Oost Indische Compagnie, vroeger en later op Portugal gemaakt, te behouden (in 1669 bij eene nadere overeenkomst nog bevestigd), was men rekkelijker omtrent den afstand van Brazilie. — In 1822 is Brazilie een onafhankelijk keizerrijk geworden, verdeeld in 19 provincien; hoofdstad Rio de Janeiro, met ruim 200,000 inwoners.

Met d'ontdekkingen en veroveringen verbond men, naar de begrippen des tijds, de verbreiding van't Christendom in gene landen. Hierom verdeelde Paus ALEXANDER VI, 1493, d'aarde in twee halfronden door den meridiaan, 100 uren west van d'Azoren. 't Westen werd Spanje, 't oosten Portugal toegewezen. Eenige jaren later werd de lijn 375 uren westelijker getrokken. — D'ontdekkingen in Afrika enz. waren door den kerkelijken stoel al vroeger Portugal toegekend.

—

IV.

TOGTEN DER NEDERLANDERS OM DE NOORD.

—

Zoolang Portugal niet aan den koning van Spanje was onderworpen, bleef in den tachtigjarigen oorlog, ook voor de Nederlanden, Lissabon de toegankelijke stapelplaats der Indische voortbrengsels. Maar na den slag bij Alcaçar, 1578, werd de Portugesche koning SEBASTIAAN vermist. Zijn oudoom en opvolger, HENDRIK, de kardinaal, stierf twee jaar daarna. PHILIPS II, als zoon van d'oudste dochter van koning EMANUEL den groote, maakte aanspraak op den troon, en vermeesterde Portugal. Nu waren de Portugesche bezittingen vijandelijk land voor de Nederlanders; en toen,

(*) VAN HAREN, *de Geuzen* door BILDERDIJK, elfde zang en d'aanteekeningen; LUZAC, I, 330. D'aanteekening bij VAN HAREN omtrent LONCK, blz. 111: »is d'eerste" schijnt niet naauwkeurig.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

1584, Portugal voor hen werd gesloten, moest hun koophandel op eene andere wijze zoeken, zich van d'Indische voortbrengsels te voorzien.

Deze twee gebeurtenissen leiden den grond voor onze bezittingen in d'Oost.

Omdat men meende, dat de reis korter zou zijn, en omdat men zich niet sterk genoeg gevoelde, om den vijand in gene onbekende zeeën het hoofd te bieden, zochten d'onzen, tusschen 1594 en 1597, eerst een weg door't noorden naar Indie.

D'eerste togt werd in 1594, met drie schepen, ondernomen, waarvan één onder bevel van WILLEM BARENDS, van Ter Schelling, en aan welken ook JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN deel nam (*).

De tweede, 1595, geschiedde met zeven schepen. Buiten BARENDS en LINSCHOTEN, was ook JACOB VAN HEEMSKERK een der togtgenooten.

Bij de derde, eveneens vergeefsche reis, 1596, met twee schepen, 't eene onder HEEMSKERK met BARENDS als stuurman, 't ander onder JACOB CORNELISZ. DE RIJP, overwinterden HEEMSKERK en BARENDS, 1596—1597, op Nova Zembla: DE RIJP op Kola. BARENDS overleed op Nova Zembla, maar HEEMSKERK en zijne verdere togtgenooten kwamen in't voorjaar 1597 op Kola, waar ze DE RIJP vonden; en met zijn schip, 29 October, de Maas binnen liepen.

»Die zeelîên, die ge in't hoogste Noorden (†)
»Ziet zitten in die droeve hut,
»Op koude en ongastvrije boorden,
»Waar licht en warmte is uitgeput,
»Zijn HEEMSKERKS stoute lotgenooten;
»Zij gaan met WILLEM BARENDS vloten, (§)
»Beproeven onder zijn beleid,
»Of moed, die alles door kan streven, (**)
»Door klip en ijs een weg kan geven,
»Door't aardrijk, door natuur, ontzeid.

(*) Zie *Reizen der Nederlanders* I en II; uit *de Vriend van Armen en Rijken*, 10 cent, ieder.

(†) VAN HAREN, *de Geuzen*, zang negen en d'ophelderingen; TOLLENS, *Overwintering op Nova Zembla*, is bekend.

(§) 't Geheel voor een gedeelte; synecdoché; hier eene dichterlijke vrijheid om't rijm.

(**) »*Door* kan *streven*"; minder gelukkig voor: te boven komen; overwinnen.

»De zon is voor hun oog verdwenen,
»Heur schittring 's hemels trans ontvlugt;
»De dag wordt door de maan beschenen;
»'t Gesternt' blijft scheemren aan de lucht.
»De Noordbeer (*) ziet zijn halfjaars nachten,
»Zijn ijs en mist door hen verachten:
»Zijn schuilplaats storen door hun vlag."

Men deed van toen af bij ons geene verdere pogingen, om door't noorden naar Indie te komen: maar op't einde der vorige en in deze eeuw, zijn ze door d'Engelschen en Russen hervat (COOK, ROSS, PARRY, FRANKLIN; KOTZEBUE), zonder't doel te bereiken.

V.

EERSTE REGTSTREEKSCHE REIZEN.

Ter sluik, zoo't schijnt, werden nog altijd de handelsbetrekkingen met Lissabon voortgezet.

CORNELIS HOUTMAN, van Gouda, met of zonder zijn broeder FREDERIK, won er berigten in omtrent den gewonen weg naar Indie. Verdacht en gevangen gezet, werd hij, door de regering van Amsterdam (?), losgekocht. De Maatschappij *van Verre*, = verre landen, werd opgerigt, en HOUTMAN met vier schepen, April 1595, uitgezonden. Hij kwam in den Indischen Archipel, en keerde, 1597, in't vaderland terug. 't IJs was gebroken, de weg gevonden, eenige betrekkingen aangeknoopt, maar regtstreeksche voordeelen voor den handel leverde de togt niet op.

De tweede reis, met acht schepen, onder VAN NECK, WAERWYCK en JACOB VAN HEEMSKERK, Mei 1598, was d'eerste, die den handel werkelijk voordeel gaf. Na 15 maanden vielen vier der schepen, te Bantam bevracht, 't eerst weder binnen met 400 last peper, 100 last kruidnagels, met foelie en kaneel. Tevens bragten ze een brief mede van den koning van Bantam voor prins MAURITS. De Indiaansche vorsten en stammen hadden geen denkbeeld van een gemeenebest, van een staat door velen bestuurd: om hunne begrippen te gemoet te komen, leende prins

(*) Noordbeer: 't sterrebeeld de beer, waarin de poolster. Hier de Noordbeer voor de Noordpoollanden, metonymia of overnaming.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

MAURITS titel en naam. — Nog in't zelfde jaar begon OLIVIER VAN NOORD, d'eerste Nederlander, die dit ondernam, zijne reis om de wereld (1598—1601).

„De togt van VAN NECK gaf zooveel genoegen, dat men er te Amsterdam geene mindere vreugde over bedreef, dan weleer de Romeinen over d'eerste zege, door DUILIUS ter zee op Carthago behaald. Van stadswege werd het scheepsvolk onder't luiden der klokken en met trompetgeschal ingehaald, en met wijn beschonken." (*)

—

VI.

D'OOST INDISCHE COMPAGNIE.

—

Buiten de Maatschappij *van Verre*, waren er nog meer vereenigingen en bijzondere kantoren, wier ondernemingen 't zelfde doel hadden. Eendragt maakt magt, men besloot gemeenschappelijk te werk te gaan: en de (*vereenigde*) *Oost Indische Compagnie* werd opgerigt. Bij octrooi van de Staten-Generaal, den 20 Maart 1602, werd de „vereeniging, geagreëerd" =, goedgekeurd; en kreeg de Compagnie, bij uitsluiting van alle andere Nederlanders, voor 21 jaar; later is het telkens verlengd; 't regt, om beoosten de Kaap en door de straat van Magellaan te varen; met „prinsen en potentaten" verbindtenissen, in naam van den staat, aan te gaan; sterkten te bouwen; krijgsvolk aan te nemen; officieren en gouverneurs aan te stellen, enz. Zóó vestigde zich de vereeniging als een staat in den staat, en verkreeg vervolgens een uitgebreid gebied, onder een eigen, genoegzaam geheel onafhankelijk bestuur.

Ze liet ook geld munten, met haar eigen cijfer of merk, zijnde eene V, met eene o om den eersten, eene c om den tweeden haal, =. Vereenigde Oostindische Compagnie, gestempeld. — 't Kapitaal, waarmede de maatschappij begon, was omtrent ƒ 6,500,000 (6,459,840). In't octrooi, art. 44, hadden de Staten-Generaal eene som van vijf en twintig duizend ponden tot veertig grooten Vlaamsch 't stuk(= ƒ 25000) ten behoeve van den staat, bedongen,

(*) LUZAC, *Hollands Rijkdom* I, 243.

welke som als aandeelen in't gemeenschappelijk kapitaal bleef staan. Ze verdeelde zich in zes afdeelingen, kamers genoemd, onder welke, naar evenredigheid van den inleg, zoowel d'uitrustingen als retouren waren verdeeld. Amsterdam had één tweede, Zeeland (Middelburg) één vierde, de kamers op de Maas (Rotterdam en Delft) één achtste, in't Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen) evenceus. In deze steden had de Compagnie hare eigene pakhuizen (Oostindische huizen) met de daarbij noodige pakhuisknechten (kruidlezers = gerheleurs), scheepstimmerwerven, lijnbanen, smederijen, enz. Honderden van huisgezinnen leefden hierdoor, en de minste betr:kking bij de Compagnie was een gezocht »baantje".

De bestuurders werden *bewindhebbers* der Oostindische Compagnie genoemd, en uit de deelgenooten, hoofdparticipanten, gekozen. Er waren er in alles 60, waarvan ter kamer Amsterdam 20; Zeeland 12; Delft 7; Rotterdam 7; Enkhuizen en Hoorn ieder een gelijk getal.

't Opperbestuur over't geheele ligchaam werd uitgeoefend door zeventien afgevaardigden uit de 60 bewindhebbers, *de Kamer van Zeventienen*, = de heeren zeventienen, genoemd. De Gouverneur-Generaal, de Directeur-Generaal, de Raad van Indie, en alle hooge ambtenaren, werden door deze Kamer, niet door de Staten-Generaal aangesteld. In 1749, werd WILLEM IV, op aandrang van een zestigtal hoofdparticipanten, tot Opperdirecteur en Gouverneur der Oost Indische Compagnie gekozen (ook der West Indische). Vroeger was deze waardigheid onbekend. Wel had de Compagnie aan WILLEM III, reeds in 1674, 1/33 harer uitdeelingen geschonken, verervende op zijne mannelijke nakomelingen; doch zonder deel in't bestuur. De nieuwe betrekking bragt een groot gedeelte van't gezag der Kamer van zeventienen op den stadhouder over. Hij kreeg't voorzitterschap in alle kamers bij vertegenwoordiging; 't regt, om uit een drietal, alle bewindhebbers te benoemen; even zoo de hooge ambtenaren in Indie, of wel, om hem aan te stellen, die daartoe, alleen of met meerderen, werd voorgedragen, enz.

—

VII.

GOUVERNEURS-GENERAAL VAN NEÊRLANDS INDIE.

—

De vier eerste zijn geweest:

(1) PIETER BOTH, van Amersfoort, 1610. Hij bouwde een loge, = loots, pakhuis, in't koningrijk Jakatra, maar hield, gelijk zijn beide opvolgers, meest zijn verblijf te Bantam, op Ternate of op Amboina.

(2) GERRIT REYNST, (3) LAURENS REAEL en (4) JAN PIETERSZ. KOEN, van Hoorn. Javaansche vorsten vereenigden zich nu tegen de toenemende Nederlandsche magt; er ontstond oorlog: en toen veroverde en verbrandde KOEN de stad Jakatra, en stichtte Batavia op die hoogte, 1619. De nieuwe stad, met grachten en bolwerken, geheel in den Hollandschen trant gebouwd, werd van nu af de hoofdzetel van den Nederlandschen handel, van zijne factorijen en bezittingen; 't verblijf der hooge regering. Voor lang, om de ongezondheid, zijn de wallen geslecht, de grachten gedeeltelijk gedempt, de bevolking naar de buitenwijken verhuisd; zie *Batavia*, *Volksletterkunde*, 7de deel 1857. Tegen den zin van KOEN, heval de Kamer van zeventienen (ter eere der oude Bataviers) de stad Batavia te noemen; hare inwoners Bataviers. ('t *Eiland* der Bataviers komt, bij oude schrijvers, somtijds ook onder den naam van Batavia voor.) In plaats van Bataafsch, is, voor't geen van Batavia is, Bataviasch in gebruik.

(5) PIETER DE CARPENTIER, 1623—1627. Na hem trad (6) KOEN nog eens als Gouverneur-Generaal op, 1627—1629. (7) JAQUES SPECX, van Dordrecht, 1629—1632. had, voor dat hij G.-Gen. was, den grond geleid voor den handel der Compagnie met Japan, 1611; VAN HAREN, *de Geuzen*, 11 zang en d'opheldering.

Nog voor't einde der zeventiende eeuw, volgden na de zeven opgenoemde, nog negen andere, onder welke de bekendste zijn:

(9) ANTONIE VAN DIEMEN, van Culenburg, 1636—1645.

(12) JAN MAATSUIKER, van Amsterdam, 1653—1678, een vierde-eeuw in betrekking, 't langst van alle vroegere en latere Gouverneurs-Generaal.

(13) RYKLOF VAN GOENS, van Rees, bij Kleef, (waar zijn vader in bezetting lag), 1678—1681.

(15) JOANNES CAMPHUIS, van Haarlem, 1684—1691.

en (16) WILLEM VAN OUTHOORN, van Amboina, 1691—1704.

In d'achttiende eeuw zijn er zestien Gouverneurs-Generaal geweest. (17) JAN VAN HOORN, van Amsterdam, 1704—1709; (20) HENDRIK ZWAARDEKROON, van Rotterdam, 1718—1725, en (27) GUSTAAF WILLEM, Baron VAN IMHOFF, van Leer, in Oostfriesland, 1743—1750, onderscheidden zich boven andere.

In onze eeuw zijn vooral merkwaardig:

(36) HERMAN WILLEM DAENDELS, van Hattum, 1808—1811; (38) STAMFORT RAFFLES 1811—1816, Java Engelsch; (39) GODERT ALEXANDER GERARD PHILIP, Baron VAN DER CAPELLEN, 1816—1825; (42) JOHANNES, (Graaf) VAN DEN BOSCH, van Herwijnen, 1830—1833.

VIII.

DE LATERE TOESTAND DER OOSTINDISCHE COMPAGNIE EN D'OVERGANG HARER BEZITTINGEN AAN DEN STAAT.

Nog voor den Munsterschen vrede, ontwikkelde zich de Compagnie in vollen bloei. Op Java breidde zich hare magt uit; Ternate en Amboina waren geheel van haar afhankelijk, en d'alleenhandel, monopolie, der notenmuscaat en kruidnagels in hare handen. Malacca was veroverd; kuststreken op Ceylon en't eiland Formosa in bezit genomen. De Compagnie dreef een levendigen handel met Perzie, Arabie, Sina en Japan. Vooral waren hare factorijen op de kusten van Malabar en Coromandel belangrijk. Hare uitdeeling was in dien tijd eenmaal 10 ten honderd, eenmaal 75 pc.; ook wel 40, 50; gemiddeld ruim 22 ten honderd 's jaars. Dit was de rente, berekend naar't oorspronkelijk kapitaal. Die later hunne aandeelen hadden gekocht, hadden die duurder betaald. Nu honderd jaar geleden maakten deze nog geen 4 pc., hoewel d'uitdeeling 15 was.

In de tweede helft der zeventiende eeuw (1662), ging Formosa verloren, belangrijk voor den handel met Sina. Al in 1641 was de Nederlandsche factorij in Japan, van Firando, een eiland bij de kust van Kioesioe, = Kiusiu, met vele beperkingen naar Desima verwezen, = Decima, een eilandje, deel of wijk, der stad Nangasaki op de westzijde van Kioezioe. — Desima is d'eenige plaats, waar gedurende onze inlijving in Frankrijk, de Nederlandsche vlag is blijven wapperen, in weerwil van de pogingen der Engelschen, toen in't bezit van Java. — Thans zijn de havens van Japan voor den algemeenen handel geopend. Vroeger, van 1641 af, onderhield dat rijk zijne betrekking tot Europa en tot d'algemeene beschaving alleen door de factorij te Desima; door middel der Hollandsche taal en boeken; door werktuigen, enz. enz., die't uit Nederland ontving.

In weerwil van deze verliezen, was de bloei en magt der Compagnie steeds toenemende; ook nog in d'eerste vijf en twintig jaar der achttiende eeuw. Onder alle dienaars der Compagnie, wordt RYKLOF VAN GOENS als de man genoemd, die hare bezittingen 't meest uitbreidde, zoowel op de kust van Malabar als van Coromandel en op Ceylon (*).

Tot de merkwaardige aanwinsten van de Compagnie, nog voor den tijd van VAN GOENS, behoort vooral't vestigen eener Ne-

(*) VAN HAREN, *de Geuzen*, door BILDERDIJK, elfde zang en d'opheldering.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

derlandsche volkplanting aan de Kaap de Goede Hoop. 't Werd de gewone ververschingsplaats op de vaart naar d'Oost, een landbouwvolkplanting meteen. Groote voordeelen heeft ze aan de Compagnie nooit opgeleverd; maar op zich zelve is ze belangrijk in de geschiedenis der beschaving en der volksverbreiding; en niet minder om den later gestichten Oranjestaat en de Transvaalsche Republiek. Zie *de Hollanders aan de Kaap de Goede Hoop*; *de Vriend van A. en R.*, 15 cent. — 't Denkbeeld, hier eene volkplanting aan te leggen, kwam JAN VAN RIEBEEK (*) voor den geest, toen hij, 1648, als scheepsheelmeester met de retourvloot naar 't vaderland ging. Zijn ontwerp vond goedkeuring: en 6 April 1652 liep hij met drie schepen de Tafelbaai binnen, voorzien van d'eerste behoeften om't plan te verwezenlijken. Land, schapen, rundvee, andere noodwendigheden, werden, tegen Europesche waren, van de Hottentotten in ruil verkregen. Iederen volkplanter werden 60 morgen lands toegekend en hem voorschot gedaan. Weesmeisjes uit Amsterdam werden de vrouwen der eerste Europesche bewoners. — De verdienstelijkste landvoogd is geweest SIMON VAN DER STEL, 1679—1699; † 1712. Hij stichtte Stellenbosch, Drakenstein, den Franschen hoek (door *Réfugiés* bezet; na de herroeping van't Edict van Nantes, 1685). Uit Perzie liet hij paarden, tot stamras, naar de Kaap komen; en leide 't landgoed Constantia aan, nog heden om den Constantia-wijn beroemd; vóór hem, alreede door VAN RIEBEEK, was de wijnbouw begonnen. Zijn zoon, WILLEM ADRIAAN VAN DER STEL, volgde hem op. Tegen zijn bewind werden door de vrijburgers klagten ingebragt, die met het openbod van W. A. VAN DER STEL eindigden. In deze twisten is er melding van een wijngaard van V. D. STEL met 400,000 wijnstokken; van zijn jaarlijkschen tarweverbouw van 1100 mudden.

Van al deze uitbreidingen is niets overgebleven. Vooral door en onder ROBERT CLIVE, 1750—1767, verkreeg de heerschappij der Engelsche Oost Indische Compagnie in Voor-Indie een reusachtigen omvang. De Nederlandsche, daarentegen, zag hierdoor haar handel en magt op't schiereiland afnemen; en vele, de meeste, harer factorijen in lastposten verkeeren. Één bezitting, Negapatam (= -nam), bleef van gewigt, om de nabijheid van Ceylon: maar ze werd, bij den vrede van Versailles, 1784, afgestaan; die op Ceylon zelf, bij den vrede van Amiens, 1802; de Kaap in 1814. Ook Cochin, andere vastigheden op de kust van Malabar, de laatst overgeblevene in de Voor-Indie, toen tegen Banka geruild.

Aan deze zijde van den Ganges, was de loop der gebeurtenissen ongunstig: doch in den *Archipel*, deed hij een staat van zaken geboren worden, dien d'uitkomst als voordeelig voor Nederland heeft leeren kennen.

(*) JAN, volgens't oorspronkelijk *Dagverhaal van Jan van Riebeek*, Utr. 1848. Bij V. KAMPEN: ANTONI; bij VALENTIJN: JOHAN ANTONI. — Één voorbeeld van't uiteenloopende van vele berigten en bijzonderheden.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Op de Soenda-eilanden, = Sunda-, in de Molukken, was d'eerste grond geleid voor den Nederlandschen Oost Indischen handel: en deze eilanden zijn *'t eigenlijke Neêrlands Indie* geworden, en tot heden gebleven. Hier zijn de krachten, hoe groot deze eilanden ook van omvang zijn, vergelijkender wijze ten minste, meer in één brandpunt vereenigd; 't gebied, min of meer, afgerond. D'alleenhandel in kruidnagels en notenmuscaat, met zijne woekerwinsten, de hoofdzaak bij d'oude Compagnie, heeft plaats gemaakt voor eene rijke verscheidenheid en overvloed van voortbrengsels in algemeen gezochte handelsartikels; voor landontginning en bergbouw. Omstreeks 1640, behoefde de Compagnie tot haar geheelen handel maar 14 bodems (*). Honderd jaar geleden, 1759 en 1760, bestond de retourvloot, 't eerste dier beide jaren, uit zes en twintig Oostindievaarders, 't volgende, uit acht en twintig, die op een na, alle behouden aankwamen (†). Dit was de geheele handel en vaart op d'Oost, toen't bijzonder eigendom der Nederlandsche Compagnie, wier bezittingen, zoo voor den landgenoot als voor andere volken, geheel gesloten waren. Thans staat Neêrlands Indie voor den handel onder alle vlaggen open: en te Amsterdam alleen liepen, in't afgeloopen jaar, 197 (?) schepen van Java binnen. (§) Tot de ladingen, in 1760 aangebragt, behoorde 4 en een half milioen ponden Java- et Ceylonkoffie, tegen, gemiddeld, 150 milioen in 1858 en die jaren.

Met uitzondering van Engeland, is't koningrijk der Nederlanden d'eerste onder alle staten van Europa, aan welke de loop der gebeurtenissen hunne volkplantingen grootendeels heeft gelaten, bloeijender dan ooit te voren

In 1824 was Nederland nog in't bezit van Malacca, al vroeg op de Portugezen veroverd: d'Engelschen, daarentegen, van Bencoelen en andere plaatsen op Sumatra; ook van't eiland Billiton. Opdat iedere staat zijne bezittingen zoo na mogelijk bij elkander zou hebben, werd, Maart 1824, door Engeland en Nederland tot

(*) VAN KAMPEN, *de Nederlanders buiten Europa*, I, 457.
(†) *Nederlandsche Jaarboeken*, van beide jaren.
(§) Handelsblad, 1860; no. 8747; bijv.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

eene ruiling besloten: d'Engelschen stonden Sumatra en Billiton tegen Malacca en *f* 1,200,000 aan Nederland af.

In't zelfde jaar, om vooral den handel op Java op te beuren, stichtte WILLEM I, die zooveel heeft tot stand gebragt, de *Handelmaatschappij*. 't Kapitaal was op 12 milioen bepaald. Toen er 74 werd ingeschreven, verhoogde men de hoofdsom van 12 op 37 milioen. Java gaf toen, en nog lang daarna, geen voordeel aan den staat. Doch onder ZWAARDEKROON was de koffieboom uit Arabie op nieuw op Java overgeplant, nadat in 1699 eene aardbeving 't vroegere plantsoen, door de zorg van VAN HOORN, den lateren Gouverneur-Generaal, gezet, had verwoest. Vervolgens waren er toen overeenkomsten met d'inlanders gesloten, om tegen 15 rijksdaalders de pikol, = 125 pd. oud gewigt, de koffie aan de Compagnie te leveren. Aan dit stelsel van verbouw en levering, vooral door den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH op verschillende manieren gewijzigd, en op eene groote schaal overgebragt; ook op de suikerteelt en de theecultuur toegepast, is't hoofdzakelijk te danken, dat d'Oost van een lastpost, gelijk ze was, de steun is geworden van 's rijks geldmiddelen. Nog in 1831 was de bate maar *f* 570,117: thans gewoonlijk 14, 15 milioen.

Hoe is't rijk in't bezit gekomen van Neêrlands Indie, daar dit oorspronkelijk een bijzonder eigendom van d'Oost Indische Compagnie was?

Al in't midden der achttiende eeuw, ging de Compagnie sterk achteruit. Tusschen 1780—1790, werd haar tekort op twee en tachtig milioen begroot. Om de zaken gaande te houden, en in de hoop op herstel, schoot haar de staat, van 1781—1790, 76 milioen voor. Vruchteloos: nog voor d'omwenteling van 1795, was het tekort tot 110 milioen geklommen. Zóó zijn, in 1800, Compagnie's bezittingen stilzwijgend aan den staat overgegaan, tegen overneming der aandeelen of actien en verdere schulden. Even als de schulden der bijzondere provincien, tot dien tijd zooveel bijzondere *staten*, ieder met zijne bijzondere staatskas, krachtens d'eenheid van den staat, bij de staatsregeling van 1798 vastgesteld; werden die der Compagnie in de zamensmelting, = amalgame, der schulden opgenomen, en in nationale schuldbrieven overgebragt, geconverteerd.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUST